

JORDI BOLÒS I MASCLANS - JULI MARKALAIN I TORRES

*LA CERÀMICA GRISA DEL FIRAL DE BALAGUER
CONSERVADA AL MUSEU DE LA NOGUERA*

Arribar a trobar els principals centres de producció de la terrissa popular medieval, conèixer bé les formes que s'hi realitzaven i les transformacions que sofriren, descobrir les relacions que hi havia entre aquestes diverses formes i poder, així mateix, establir una connexió entre els tipus d'objectes i l'ús que se'n feia, han d'ésser els principals objectius que cal perseguir. A mesura que s'aclareixi tot això sabrem més bé quins moviments comercials i humans hi hagué a l'Edat Mitjana i, sobretot, com era la vida de la gent que utilitzava aquests atuells i com va evolucionar.

Les troballes fetes i les que es faran en els jaciments de Balaguer —el Pla d'Almatà o Castell Formós i el barri del Firal— és possible que, a causa de les característiques del lloc, puguin permetre, en el futur, d'assolir parcialment alguns dels objectius plantejats més amunt. Nosaltres, però, de moment, només pretenem de fer un estudi descriptiu d'un conjunt de fragments de terrissa conservat al Museu de la Noguera.¹

Balaguer, durant la seva època musulmana —aproximadament segles x i xi—, fou un centre militar o senyorial important. D'aquesta època andalusí, no es conserva només la ceràmica més luxosa, vidriada o esmaltada, sinó també la terrissa popular de tons grisos o bruns. D'altra banda, si volguéssim trobar l'origen d'aquestes terrisses populars, cuites en una atmosfera bàsicament reductora, hauríem d'anar molt més endarrere: podem esmentar, per exemple, algunes de les ceràmiques trobades a l'important jaciment de Bòvalar o, fins i tot, també seria possible, segurament, d'establir relacions entre aquestes terrisses i alguna ceràmica comuna de l'època romana o, malgrat les diferències, amb ceràmiques d'èpoques prehistòriques.

Balaguer fou conquerit pels cristians l'any 1105, en temps del comte d'Urgell Ermengol VI. En principi, cal pensar que els nous pobladors degueren

1. Restem agraïts als responsables d'aquest museu per les facilitats que hem trobat a l'hora d'estudiar aquests fragments de terrissa.

portar amb ells llurs tècniques artesanes o, almenys, degueren imposar llurs costums. Establir la importància i la procedència d'aquestes influències vingudes de terres més septentrionals seria important. Desgraciadament, les comparacions són difícils, ja que el nombre d'excavacions arqueològiques de jaciments d'època medieval encara és molt limitat.² D'altra banda no podem excloure una pervivència directa —a través dels artesans— o indirecta —per influència de productors exteriors— de les tradicions musulmanes.

A més a més, cal tenir present l'evolució que es produí a Balaguer mateix en els segles posteriors al dotzè, fruit de les diferents necessitats de la població. Aleshores, probablement, com a gairebé tot arreu, degué minvar l'ús de la fusta, almenys entre les classes altes, i, d'una forma també progressiva, degueren reaparèixer les ceràmiques vidriades o decorades, en principi, d'importació.

Així doncs, resumint, podem parlar de tres circumstàncies bàsiques que conformaren els tipus de ceràmica popular que trobem en el Balaguer de la baixa Edat Mitjana: 1) influències, més o menys limitades, de l'època andalusí, 2) influències provinents d'altres terres, portades pels repobladors, i 3) evolució pròpia del lloc, adaptada a les necessitats de la població.

A) El jaciment i l'excavació.

El material estudiat —uns 1335 fragments de terrissa— que es conserva al Museu de la Noguera, amb seu al local de l'Ajuntament de Balaguer, s'obtingué durant una excavació de salvament realitzada l'agost de l'any 1982.

Durant la realització d'una rasa, d'uns 60 cm d'amplada i de 70 a 100 cm de fondària, al barri del Firal de Balaguer, destinada a la col·locació de tubs d'aigua, van aparèixer, especialment en una zona d'uns 15 metres de longitud, algunes estructures d'edificis i una certa quantitat de ceràmica que, sortosament, pogué ésser recollida; a causa d'aquestes circumstàncies no es va poder establir, però, cap tipus d'estratigrafia.

La zona on aparegueren més padellassos era situada prop de l'antiga muralla, a la seva part interior, a tocar del cementiri municipal actual.

B) Les vores.

És prou evident que una vora no és pas un objecte independent; per això hem cregut que només podíem intentar d'establir una classificació de les vores a partir d'una tipologia de les formes de les peces, encara que fos molt provisional i limitada: Esperem, d'una banda, que aquesta divisió dels diferents tipus de vores aviat sigui superada —en estudiar-se les restants ceràmiques de Balaguer— i advertim, d'altra banda, que aquesta tipologia és adaptada concretament a les característiques de la terrissa d'aquest jaciment. Hem establert, així doncs, vuit tipus bàsics de vores, en funció dels diversos tipus d'objectes als quals pertanyien:

2. Vegeu, però, a l'apartat final dedicat a les conclusions, les possibles semblances entre aquestes ceràmiques de Balaguer i les del forn de Santa Creu d'Ollers.

- 1) vores sortints d'olles o d'altres recipients globulars,
- 2) vores molt poc sortints, gairebé no diferenciades del coll de la peça, que, en principi, pertanyen a gerros o a atuells semblants,
- 3) vores de gerres i d'altres recipients, en principi, grossos, unides a un coll recte i gairebé vertical,
- 4) vores de recipients oberts, més amples que alts, amb les parets bàsicament verticals; aquest tipus correspon a les cassoles, paelles, etc.,
- 5) vores verticals de recipients aproximadament hemisfèrics, com, per exemple, els bols,
- 6) vores horitzontals de recipients oberts i poc profunds, com poden ésser els gibrells, els bacins o altres peces semblants,
- 7) vores de plats, i
- 8) vores de tapes.³

Dins de cada un d'aquests grans apartats hem intentat de fer una classificació, des de les formes més simples —alguns cops les més primitives—, fins a les més complexes, sovint evolucionades i de creació més moderna.

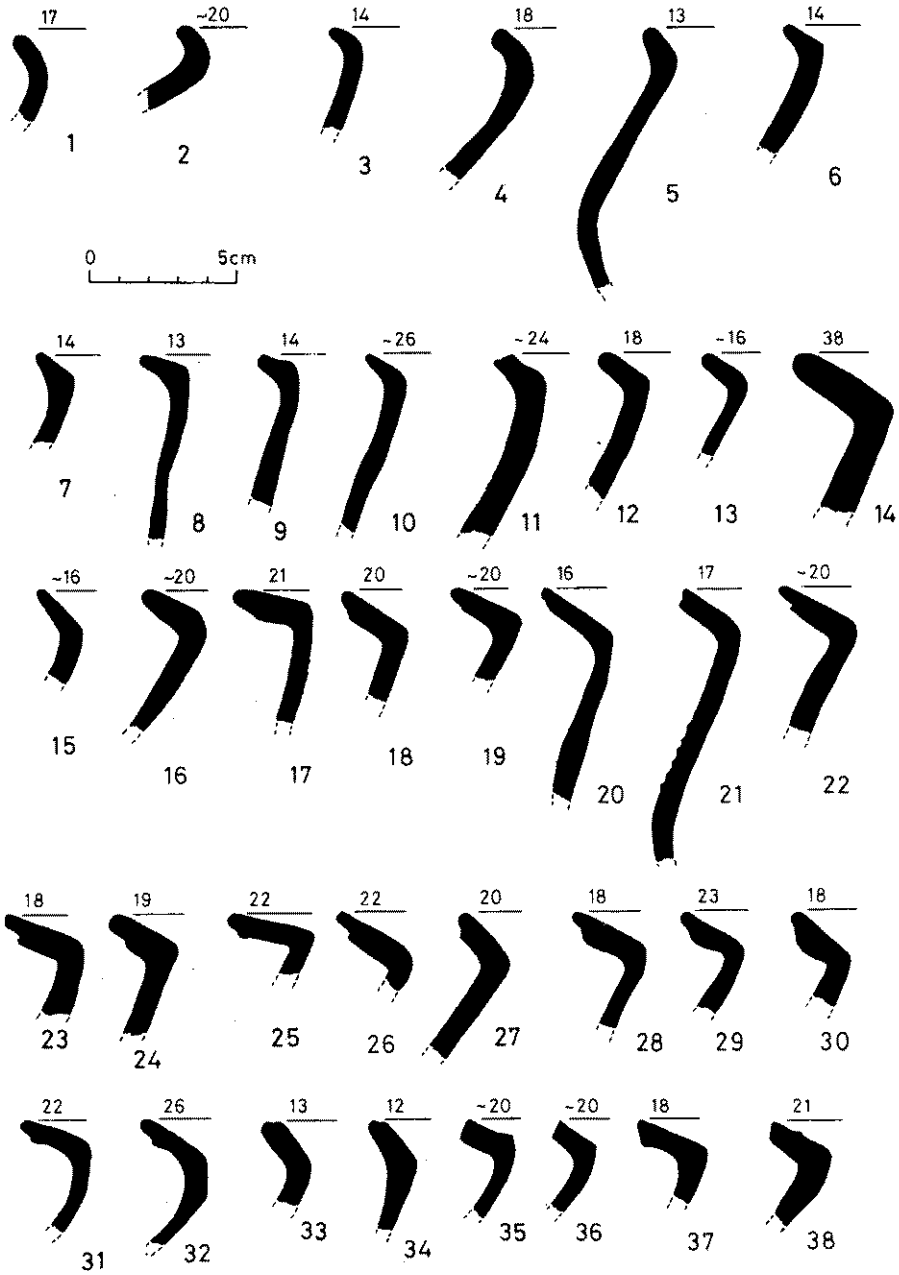
1.1. Vora sortint, lleugerament corbada vers l'exterior i d'extrem arrodonit. Aquest tipus, que podem trobar a gairebé tot Catalunya i, segurament, a bona part d'Europa, és la forma més simple; sol ésser predominant en els jaciments de l'alta Edat Mitjana. Generalment, cal relacionar aquest tipus de vora amb olles. Al Firal de Balaguer, jaciment, segurament, força tardà, aquest tipus 1.1. només és representat pels fragments 1 (1038),⁴ 2 (249) i també 3 (273) i 4 (769).

Formes intermèdies entre 1.1. i 1.2. Aquest tipus de vores, en el qual la cara o costat superior intern comença a ésser aplanat, hi és, en canvi més abundós; vegeu: 5 (231), 6 (1036), 7 (242), 8 (823) —de coll molt recte—; algun cop, fins i tot, aquests costat, vist en secció, és còncau: 9 (749). També es poden incloure en aquest apartat les vores amb formes punxents o afuades —10 (818)— o deformades —per exemple: 11 (1074), força proper a 1.5.—.

1.2. Com en el tipus precedent, aquestes vores són sortints, tanmateix, l'ala de la vora i el coll de la peça s'uneixen, vist en secció, formant un angle gairebé recte. En aquest tipus, l'extrem de la vora és arrodonit, però, com ja es pot suposar, les dues cares laterals són aplanades. És un tipus força abundós: 12 (723), 13 (795), etc. La vora 14 (729) devia pertànyer a una peça força grossa, segurament també una olla; si no s'escanyés el coll, en certa manera, recordaria a peces del tipus 5. Algunes vegades, l'extrem de la vora pot ésser lleugerament afuat: 15 (794), 16 (1034).

3. Estudiades al punt G, dedicat a les tapes.

4. La primera xifra correspon al número que consta a les làmines; la segona xifra, col·locada entre parèntesis, fa referència a la de l'inventari fet durant l'excavació (en aquest cas, F 1038).

Làm. 1. El Firal de Balaguer. Vores.

Formes intermèdies entre 1.2. i 1.3. En algunes vores amb unes característiques bàsiques semblants a les d'1.2., es comença a veure, en la cara inferior (i exterior) del llavi, un inici de queixal o encaix, que ja trobem clarament marcat en 1.3. A vegades, això només repercuteix en el fet que l'angle inferior de l'extrem de la vora sigui trencat —17 (781), 18 (767)— o bé que hi hagi un lleuger entrant —19 (744), 20 (1075) o 21 (230), més proper potser a 1.5.—. Hi ha unes deu vores amb aquestes característiques.

1.3. Vora sortint com 1.2., a l'extrem de la qual, a la part inferior, hi ha un queixal o encaix; a part d'això té la mateixa forma que el tipus precedent.

Aquest tipus, amb les seves varietats, és el més abundós dels representats en aquest jaciment —vg.: 22 (741), 23 (761), 24 (739), 25 (820), etc.—. Aquestes variants poden ésser:

a) que l'encaix sigui molt poc marcat —ja n'hem parlat més amunt— o que ho sigui molt, arribant gairebé a formar un angle recte —26 (778)—,

b) que l'encaix comenci més o menys lluny de la inflexió de la vora —vg.: 21 i 24—,

c) així mateix, a vegades, el punt on es produeix l'engruiximent és una mica prominent —27 (757), 28 (754)— o bé tota la part inferior, més avall de l'encaix, és lleugerament inflada —29 (752), 30 (266)—.

Totes aquestes variants són causades per modificacions quasi involuntàries del torner; potser també podria entrar en aquesta categoria la vora lleugerament deformada 31 (726) o 32 (751).

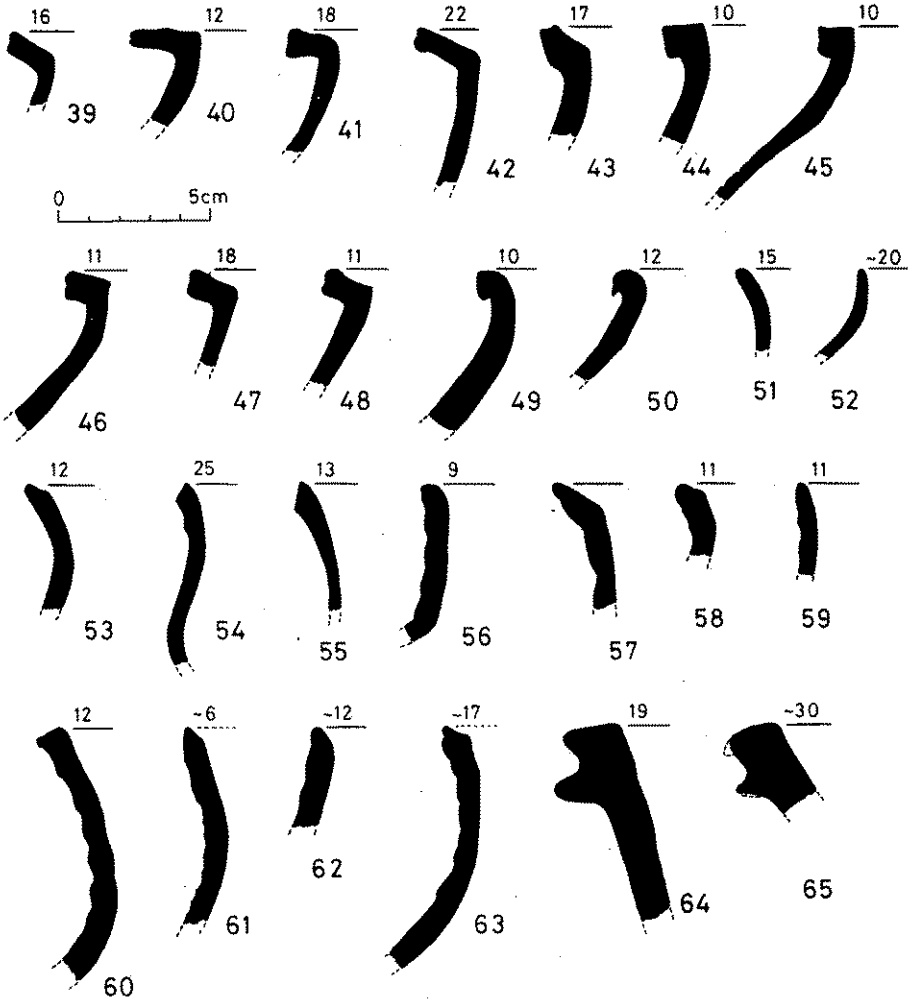
1.4. Algunes vores, força semblants a 1.3., tenen, però, el queixal a la part superior de l'extrem del llavi; així en 33 (269) o en la poc evolucionada 34 (239). De fet, en aquest cas, l'encaix podia servir per a encabir la tapa.

1.5. Algunes vores, semblants al tipus 1.2., tenen, però, l'extrem del llavi aplanat. Normalment, el tall és perpendicular a les cares exteriors —35 (798), 36 (773)—, d'altres vegades és, però, esbiaixat, éssent, generalment, més prominent l'extrem superior —37 (790), 38 (807)—.

Els casos en els quals hi ha un solc lleuger al llarg d'aquest extrem de la vora —39 (740), 40 (753), 41 (s/n)— els podem considerar una variant d'aquest tipus. En 42 (756), a la part inferior d'aquest llavi hi ha una prominència. Potser també podríem relacionar la vora 43 (253) amb aquesta forma 1.5., encara que, segons com, podem veure aquesta vora com a un possible precedent de 5.4.

1.6. Mentre en 1.2.-1.5. el llavi o ala de la vora sobresortia tres, quatre o cinc vegades el gruix de la paret, en algunes altres vores, la distància que l'extrem del llavi sobresurt cap a l'exterior és semblant al gruix de la paret del coll de la peça; gairebé podríem parlar d'un voraviu situat a l'extrem superior i exterior de la vora. Així tenim, per exemple, 44 (788), 45 (770), 46 (822). Cal dir, amb tot, que, a vegades, és difícil d'establir si una vora pertany a 1.6. o bé, més aviat, a 1.5.; així, per exemple, en 47 (750) o en 48 (804).

Podem considerar una variant d'aquest tipus 1.6. la vora 49 (735), en la

Làm. 2. El Firaf de Balaguer. Vores.

qual els angles interior i inferior són menys vius. Així mateix, també incloem en aquest apartat la vora 50 (824), en bona part a causa d'ésser un model únic; la vora truncada és tota ella cargolada vers l'exterior i cap avall.

2. Vores verticals de recipients poc tancats, que tant poden pertànyer a gerros com a vasos.

2.1. Vores amb l'extrem alçat, vertical, no caigut i arrodonit. Les vores 51 (268) i 52 (262), de gerro o potser d'una gerreta, pertanyen a aquest tipus.

La vora 53 (809), amb una forma també força vertical, però amb un encaix per a la tapa, ja és molt difícil d'assegurar que no sigui d'una espècie d'olla del tipus 1.4.

2.2. Les vores fonamentalment verticals que, en lloc d'acabar amb un extrem arrodonit, s'acaben amb una punta afuada o tallada més o menys esbiaixadament són gairebé una variant d'aquest tipus; així, per exemple, 54 (783).

3. Diferenciar 2 i 3, algun cop, és francament difícil; mentre en 2 hi hem volgut incloure les peces amb vora lleugerament corbada i poc sortint (que han de correspondre a gerros i vasos), en 3 volem incloure les vores que formen part de peces tancades, de coll força vertical i que en principi han de correspondre a gerres, alfàbies, tenalles o altres recipients amb una gran capacitat.

3.1. Vora molt vertical, generalment acabada en punxa; vegeu: 55 (s.n.). Diferenciar aquest tipus de 2.2. a vegades és difícil; en tenim, però, un clar exemple en 197.

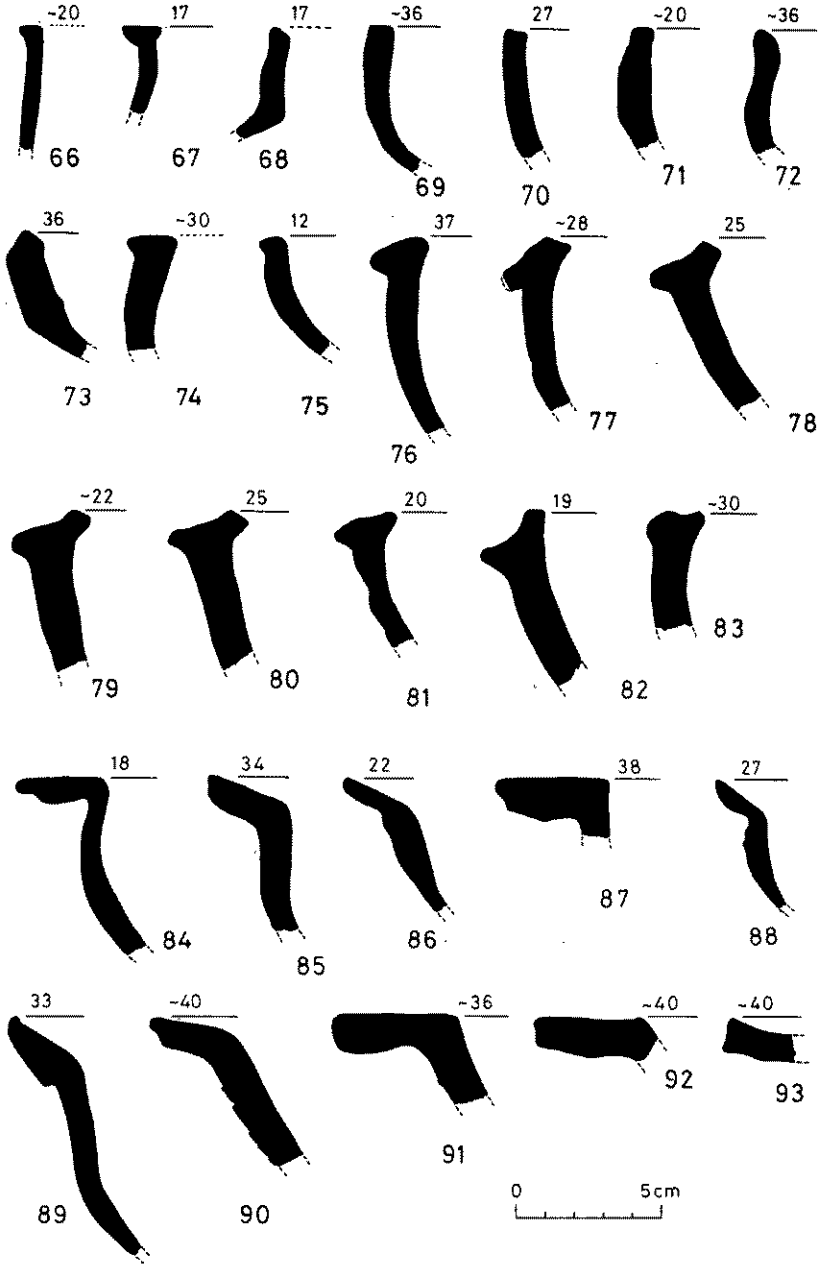
3.2. Pertanyen a aquest tipus les vores alçades, amb l'extrem arrodonit; generalment són de recipients força grossos. Aquestes vores solen tenir una decoració a la cara exterior, a tot el voltant del coll. En són exemples: 56 (238) i, possiblement, 57 (718), 58 (803); així mateix, la vora 59 (831), tot i que sembli un 2.1., pot ésser que pertanyi a aquest grup.

3.3. Vora molt semblant a 3.2., però amb l'extrem molt aplanat. Exemple: 60 (733).

3.4. Així mateix, segurament també relacionat estretament amb el 3.2., trobem aquest tipus de vora, amb l'extrem més o menys afuat. La cara exterior sempre és decorada. Vegeu: 61 (234), 62 (240). El llavi de la vora 63 (235) té una espècie de solc a l'extrem, a la cara exterior, mentre, la seva cara interior és lleugerament aplanada i caiguda.

3.5. Vora d'extrem triangular; té una espècie de cornisa o segon llavi a la banda exterior. Normalment, sembla que aquest tipus de vora corresponia a peces amb formes obertes (vegeu 5.2.), encara que, algun cop, també podia pertànyer a gerres grosses; vegeu lám. 15.

3.6. Vora sortint, grossa i amb un doble llavi que surt vers l'exterior. Aquest tipus, fins fa poc temps gairebé desconegut, és, en canvi, molt ben representant entre els fragments trobats per Prim Bertran al jaciment del Pedrís. Entre els fragments recollits al Firal en tenim dos exemples: 64 (252) i 65 (251). En relació amb aquest tipus podem dir —tal com hem dit per a 3.5.— que

Làm. 3. El Firal de Balaguer. Vores.

tant por ésser que pertanyi a peces tancades com que formi part d'una vora d'un recipient obert.

Hi ha una sèrie de vores, semblants a aquests tipus 2 i 3, que són, però, de moment, de força mal classificar; esperem que estudis futurs permetin de saber exactament a quin tipus de recipients pertanyien. Així tenim, per exemple, 66 (724), vora vertical, alçada, amb extrem pla; també podem incloure en aquest calaix de sastre 67 (265) i 68 (271). En tots aquests casos, l'extrem superior és ben pla.

4. Aquestes vores corresponen a recipients oberts, de parets aixecades i de fons amples i bàsicament plans (cassoles, paelles, etc.). Distingir si una vora pertanyia al tipus 4 o al 5, només conservant-ne un petit fragment, a vegades, és difícil.

4.1. Vora aixecada, gairebé vertical, que pertanyia a recipients oberts, poc profunds i de boca molt ampla. No solen tenir cap tipus de llavi diferenciat; en són exemples: 69 (261), 70 (833), 71 (241). L'extrem pot ésser més o menys aplanat i reinflat o bé més aviat afuat, així en 72 (1026) o en 73 (789).

5. Vora de peça també oberta, però de forma més o menys hemisfèrica; pertany a bols o a altres recipients semblants.

5.1. A vegades la vora té l'extrem pla i més o menys reinflat; així, per exemple: 74 (244), 75 (718).

5.2. Tipus de vora molt semblant a 3.5., però que, en principi, cal relacionar amb recipients oberts. Com hem dit més amunt, té dos llavis; el segon llavi, en secció, el podem situar en una línia quasi paral·lela a la que dibuixa l'altre llavi o extrem superior de la vora. La cara superior, normalment, és més o menys aplanada —i inclinada cap a fora—, encara que pot ésser també còncava —78 (757), 79 (738), 80 (775) o, especialment, 82 (777)— o convexa —76 (237), 77 (787) o 81 (721)—. Alguns cops, així mateix, els llavis són molt poc marcats: vegeu 83 (728).

No podem assegurar que algun dels exemples inclosos en aquest apartat —així el 79— no calgui, més aviat, incloure'l en 3.5.

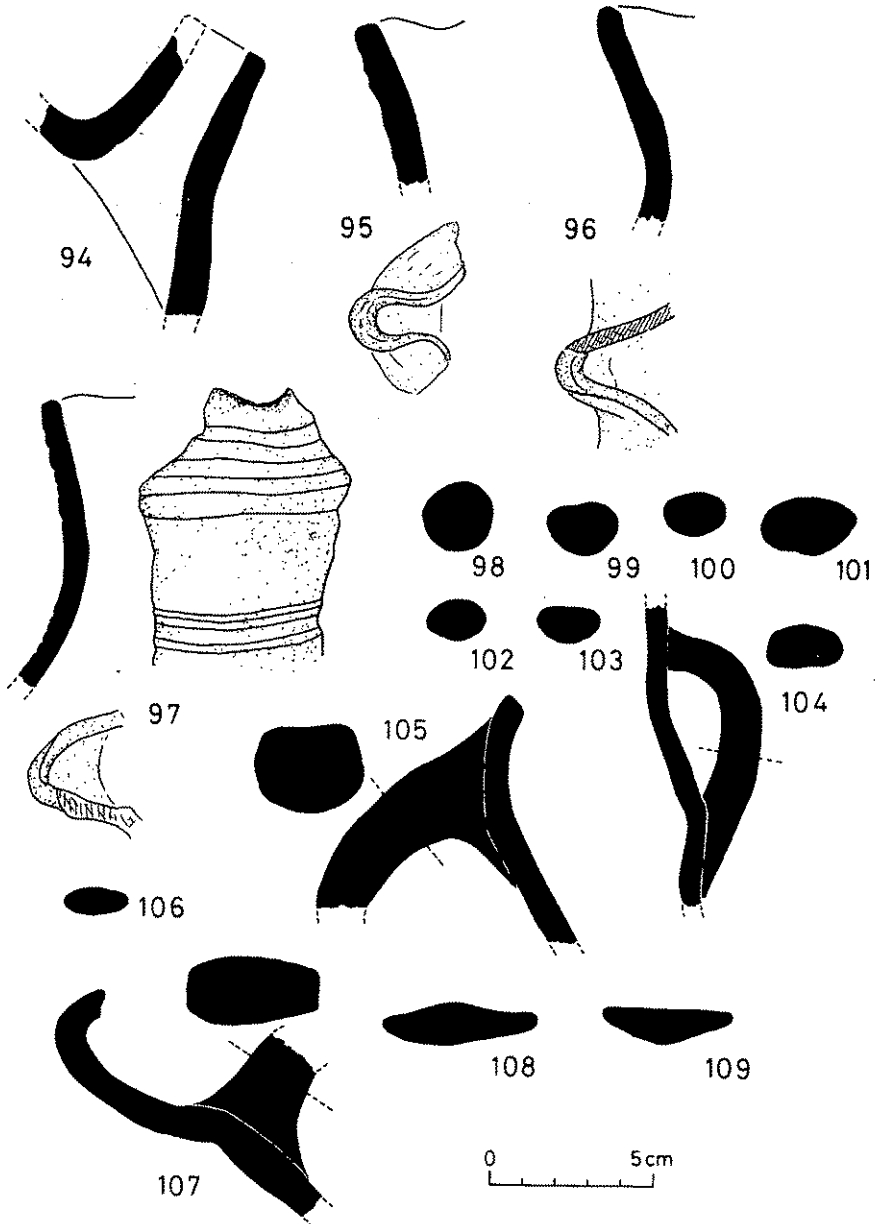
5.3. Vora, de peça segurament hemisfèrica, amb l'ala girada cap a l'exterior i aplanada, de tal forma que recorda molt alguna vora del tipus 1. Vegeu, per exemple: 84 (755), 85 (719) i, potser també, 86 (727), 87 (821) i 88 (128).

5.4. Forma bastant complexa. Bàsicament es pot dir que la vora té una cornisa ampla exterior, prominent a la part superior i, lleugerament sortida, per la banda inferior. L'únic exemple que en tenim és 89 (260).

Així mateix, també trobem alguns formes que semblen intermèdies entre 5 i 6; per exemple, 90 (232), que cal indicar que té decoració al coll, o, potser, igualment, fins i tot, algunes de les esmentades més amunt (la 87 o la 88).

6. Vores formades per una ampla ala aplanada i prominent vers l'exterior; pertanyen a bacins o altres peces semblants.

6.1. Vora sortint; la vora i la paret de la peça formen un angle obtús.

Làm. 4. El Firal de Balaguer. Broc, becs i anses.

Poden recordar, lleugerament, el tipus 1.2., però corresponen a un recipient obert i força pla, una gresala, un gibrell. Vegeu: 91 (721), 92 (255).

7. Vores de recipients plans o quasi plans.

7.1. Per acabar hem d'esmentar aquest tipus que sembla que devia pertànyer a plats o plates. És representat per 93 (785), plata d'uns 40 cm de diàmetre; de fet, en tenim un fragment tan petit que és molt difícil d'assegurar res.

C) Brocs i becs.

En aquest quasi miler i mig de fragments, curiosament, només hi ha dos brocs. De fet, en tenim un —94 (275)— i un tros d'un altre (274); tots dos tenen un diàmetre de boca d'uns 15 mm i un diàmetre exterior de 30 mm. El número 94 té una longitud d'uns 5 cm.

Entre els padellassos del Firal en canvi hi ha diversos becs, de formes diferents. Alguns són força escanyats i prenen una forma ondulada característica —95 (236)—, d'altres no són tan pinçats i, vistos per sobre, només formen un angle lleugerament agut. Segurament, la major part devien pertànyer a gerretes més o menys grosses —96 (719), 97 (717)—.

D) Anses.

S'han conservat, entre les peces del Firal de Balaguer, força anses o fragments d'anses. Podien pertànyer a olles, a gerros, a gerres, etc. Algunes olles sembla que en tenien tres, per a poder ésser penjades amb l'ajut dels calamàstecs.

Podem distingir, bàsicament, quatre tipus d'anses, segons la forma de llur secció:

a) Anses de secció amb forma més o menys discoïdal, generalment una mica deprimida —vegeu, per exemple: 98 a 107—.⁵

b) Anses de secció amb una forma molt deprimida i aplanada —de 108 a 115—.⁶

c) Anses que, en secció, veiem que són formades per dos discs units —de 116 a 119—.⁷

d) Anses de secció amb forma deprimida, però amb diversos solcs amples a la cara exterior —de 120 a 124—.⁸

De fet, saber si una ansa pertany al tipus «a» o al «b», a vegades, és difícil així mateix; per exemple, els límits entre «d» i «c» o bé entre «d» i «b» tampoc no sempre són prou ben definits.

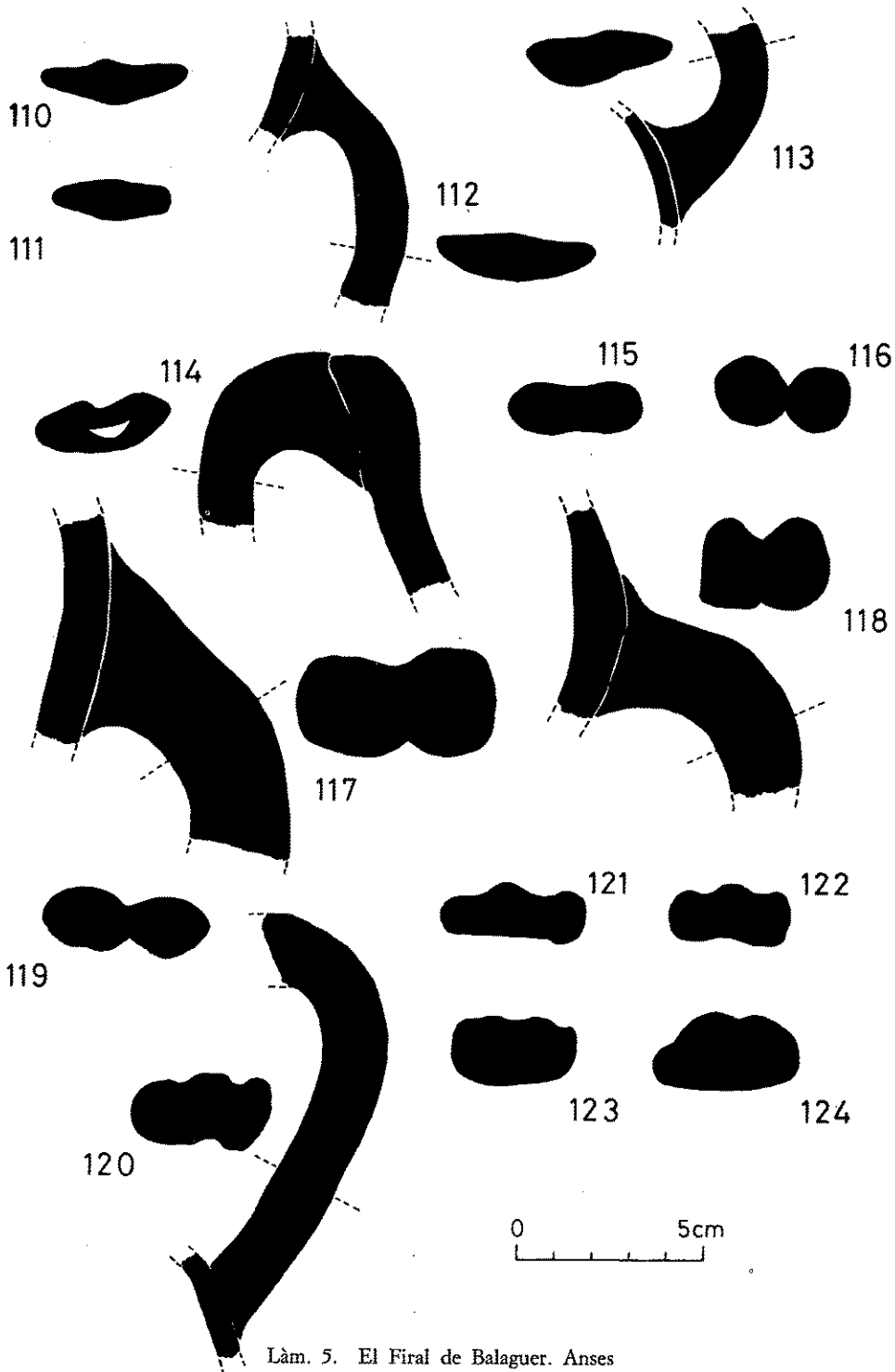
En conjunt, amb tot, mentre el tipus «a», d'anses més petites, es devia destinar a olles que havien de poder-se penjar, el tipus «d» era destinat a recipients

5. 98 (688), 99 (676), 100 (694), 101 (664), 102 (688), 103 (690), 104 (715), 105 (1084), 106 (689) i 107 (1073).

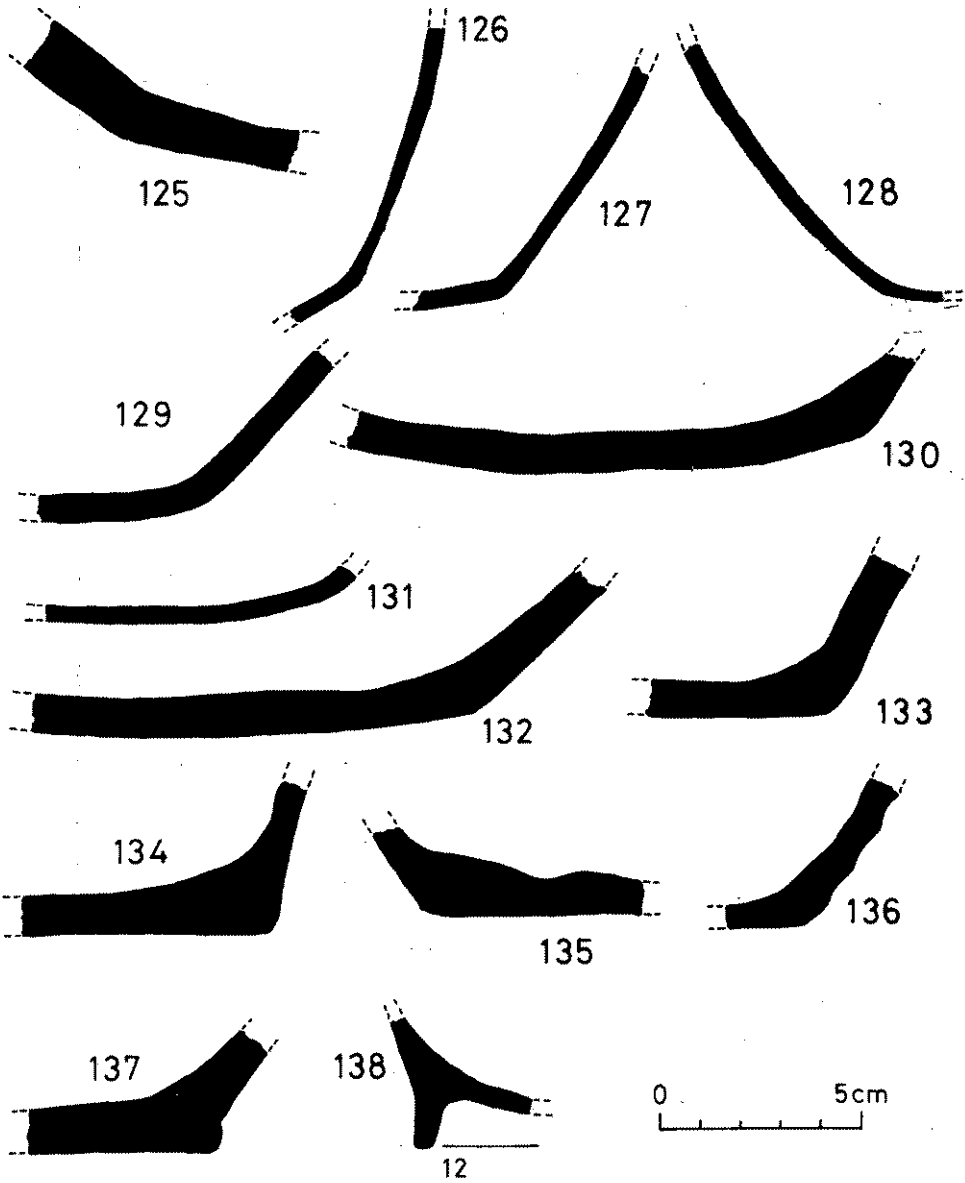
6. 108 (698), 109 (687), 110 (698), 111 (695), 112 (700), 113 (693), 114 (183) i 115 (1091).

7. 116 (686), 117 (173), 118 (1090) i 119 (170).

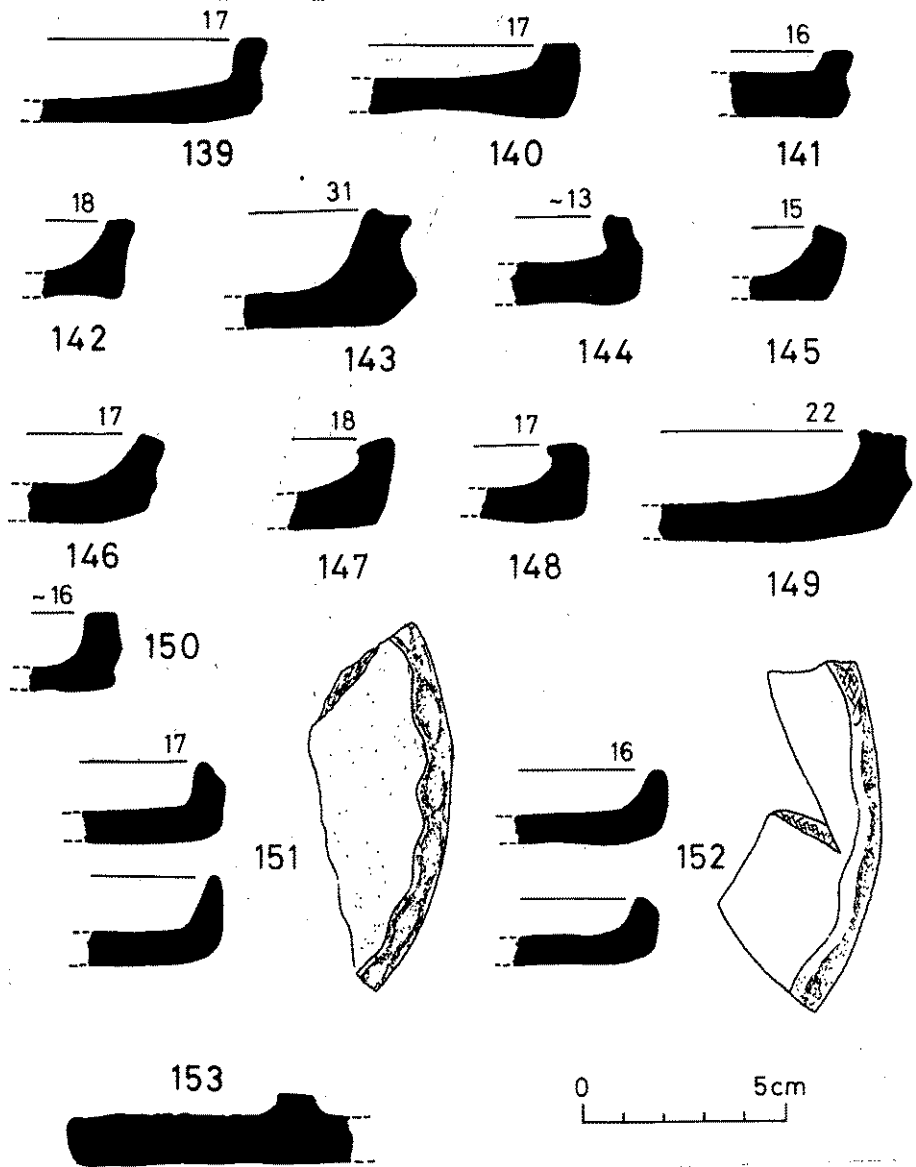
8. 120 (171), 121 (167), 122 (162), 123 (174) i 124 (106).

Làm. 5. El Firal de Balaguer. Anses

Làm. 6. El Firal de Balaguer. Fons.

Lám. 7. El Firal de Balaguer. Tapes.

que calia poder agafar i portar amb les mans i el tipus «c» pertanyia a peces grosses.

E) Mà nec.

Només en tenim un, que pertany a una paella. L'estudiarem quan fem la descripció d'aquest estri domèstic.

F) Fons.

Bàsicament podem distingir els tres tipus següents, que són els que hom sol trobar a la baixa Edat Mitjana:

a) fons convex,

b) fons pla,

c) fons anular.

a) Fons convex. Alguns recipients tenen el marge o inflexió del fons molt poc marcat. Aquest tipus de fons, en principi, devia correspondre a olles o a altres peces semblants. Vegeu: 125 (1063).

Entre «a» i «b» hi ha, evidentment, formes intermèdies que, també, normalment, cal pensar que devien formar part d'olles; així de 126 a 132.⁹

b) Fons pla. Els gerros o altres recipients semblants, per motius evidents, tenien el fons pla. Així, per exemple, ho podem veure en 133-136.¹⁰ En algun cas, a la base, hi ha un lleuger sortint, una prominència a la banda exterior —137 (1092)—.

c) Fons anular. Finalment, tot i que només en tinguem un exemple —138 (977)—, hem d'esmentar el tipus anular, que té, per tant, la part central de la base entrada. Aquest tipus torna a ésser usual en els darrers segles medievals i és típic de les peces vidriades i decorades. En aquest cas —138—, la pasta és compacta, però té una engalba grisa. El diàmetre d'aquesta base és d'uns 12 cm.

G) Tapes.

Algunes tapes devien pertànyer a olles, d'altres devien servir per a tapar gerres o recipients molt més voluminosos. L'ur diàmetre oscilla, aproximadament, entre els 16 cm de les petites i els 32 cm de les més grosses. El gruix de la tapa, al centre, oscilla entre els 6 i els 10 mm.

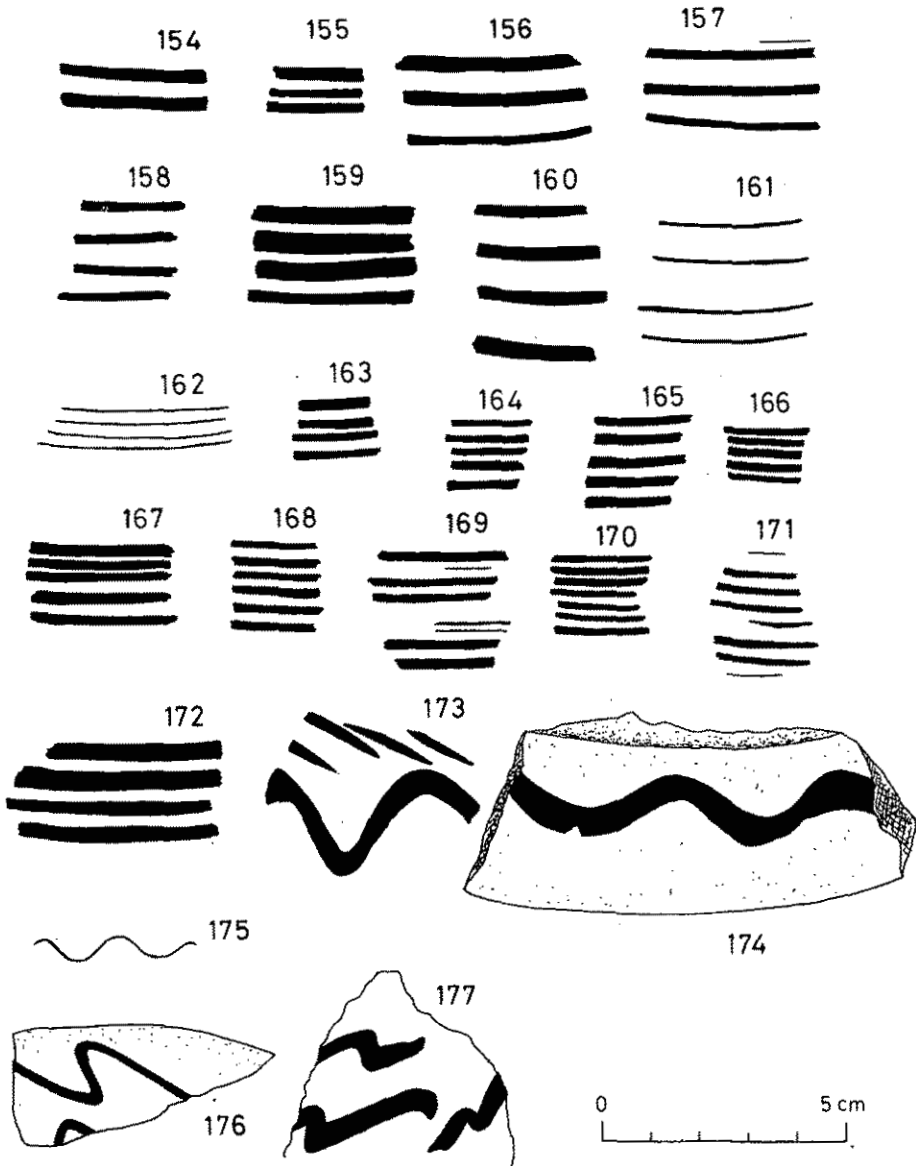
Normalment, aquestes tapes tenien al mig una ansa; així ho veiem en la peça 996, no dibuixada a causa del seu mal estat de conservació.

Gairebé totes elles tenen l'extrem de la vora alçat i la majoria el tenen més o menys aplanat, a la part superior —vegeu de 139 a 142—;¹¹ això no obstant, aquesta cara superior, alguns cops, és enfonsada —143 (999), 144 (279)—, altres cops és inclinada cap a l'exterior —145 (998), 146 (993)— o vers l'interior —147 (1000)—, acabada amb una rebava, a la part central —148 (278)—, o, fins i tot, algun cop, és solcada per algun tipus d'incisió —149 (985)—.

9. 126 (s/n), 127 (961), 128 (1065), 129 (146), 130 (1029), 131 (1066) i 132 (160).

10. 133 (1064), 134 (971), 135 (154) i 136 (976).

11. 139 (970), 140 (982), 141 (1002) i 142 (989).

Làm. 8. El Firal de Balaguer. Decoració.

Així mateix, la cara lateral, encara que pot arribar a ésser ben recta, vertical, generalment, sol ésser més o menys prominent o amb algun tipus d'incisió o rebava —150 (987), 145—.

Cal esmentar també, d'una forma especial, les tapes 151 (1093) i 152 (986), en les quals l'extrem de la vora prengué una forma ondulada.

També 153 (216) sembla que era una tapa. Era gran, devia tenir un diàmetre de més de 40 cm, i no tenia pas la vora gens aixecada, només tallada lleugerament de biaix. Era decorada a la cara exterior.

En conjunt, les tapes semblen més antigues que la resta de les peces, cosa certament poc lògica. Això deu ésser així a causa, bàsicament, del fet que en no ésser fetes amb torn són més matusseres; moltes d'elles cal dir que tenen pastes de color bru, més o menys grisós, generalment amb engalba grisosa a la cara superior. Això no vol dir que algunes no tinguin una pasta totalment grisa, així, per exemple, les de vora ondulada (151 i 152).

H) Decoració.

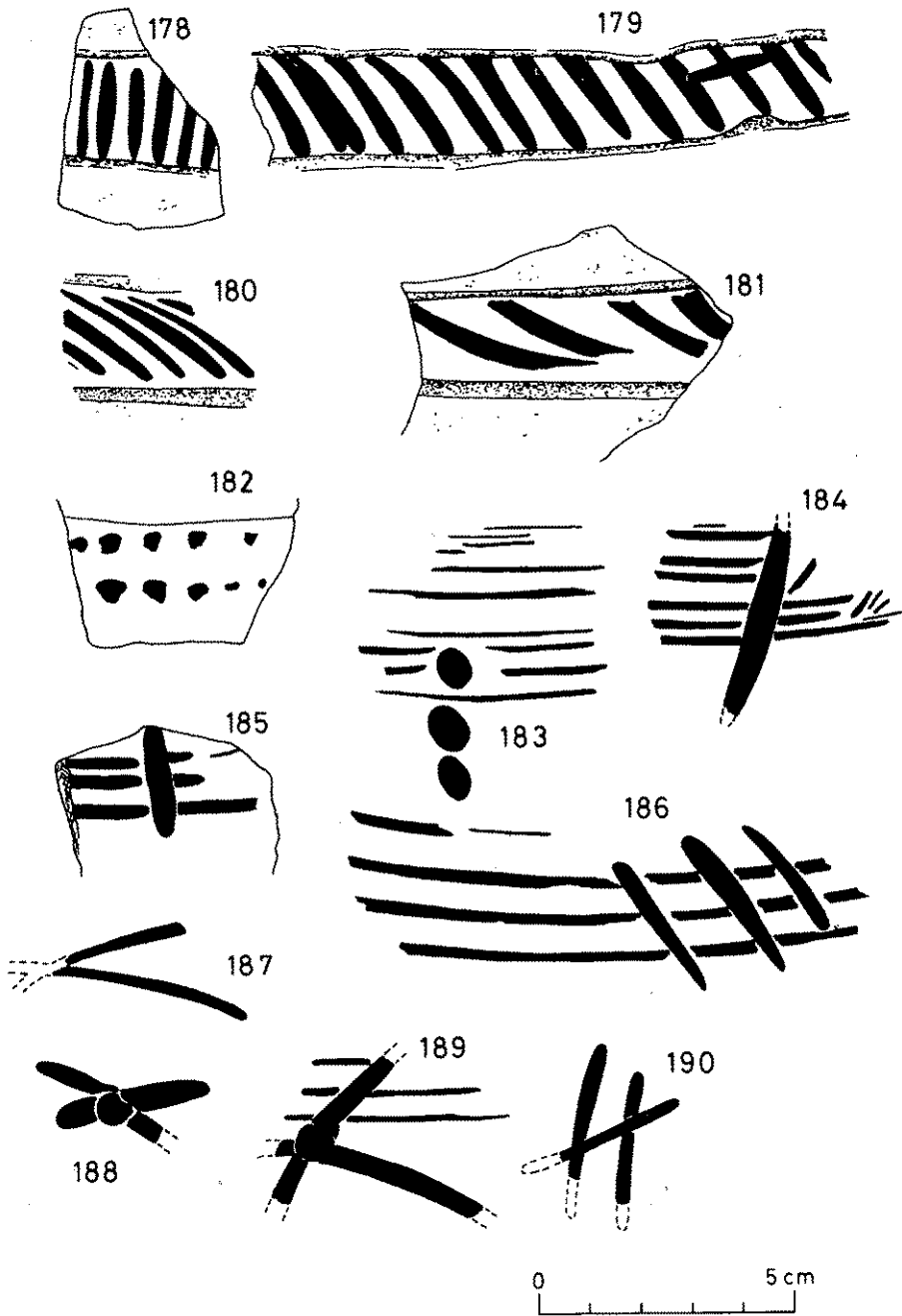
Els diversos tipus de decoració poden ésser un bon element a l'hora de datar un fragment ceràmic, al costat, especialment, de les característiques de la pasta i de la forma de la vora.

L'estudi dels motius decoratius dels fragments de terrissa trobats al Firal de Balaguer el farem segons l'esquema següent:

- a) incisions longitudinals rectilínies
- b) incisions longitudinals ondulades
- c) altres tipus de decoracions longitudinals rectilínies
- d) motlures decorades
- e) altres motius decoratius
- f) marques de terrisser

a) Incisions longitudinals rectilínies. Trobem 1 sol exemple de 2 línies paral·leles, uns 7 de 3 línies, uns 11 d'un feix de 4 línies, uns 8 de 5 línies, 6 de 6 línies, 3 de 7 línies, 2 de 8 línies i només 1 de nou línies (vegeu de 154 a 172). Podem adonar-nos, doncs, d'un clar predomini dels feixos de 3 a 6 incisions. En la major part dels casos, en què es pot comprovar, veiem que aquestes línies són traçades entre la carena de la panxa del recipient i el coll de la peça o sigui al llarg de l'esquena.

Normalment, aquestes incisions tenen una amplada d'1 mm; això no vol dir que no en trobem també de 2 mm i de 3 mm o, fins i tot, de més; aquestes darreres són, però, molt poc profundes. La profunditat del solc normalment oscil·la entre 1 mm i uns 0,2 mm. Així mateix, per exemple, en els feixos de 3 línies, la distància de separació entre elles sol ésser d'uns 5 mm; en els feixos de 4 línies oscil·la entre els 2 mm i els 7 mm —alguns cops la distància és constant, d'altres no—; en els feixos de 5 i 6 línies el més normal és una separació de 2 o 3 mm, encara que hi pugui haver excepcions; quan hi ha 7 i 8 línies

Làm. 9. El Firal de Balaguer. Decoració.

la separació encara pot minvar. En l'únic exemple de feix de 9 línies la separació alterna entre els 3 i els 6 mm.

b) Incisions longitudinals ondulades. Tenim els casos següents: 173 (217), longitud d'ona de 30 mm, amplada d'ona de 21 mm, gruix del solc de 3 mm i fondària de 0,5 mm; 174 (729): 36 mm, 11 mm, 5 mm i 0,5 mm respectivament; en 175 (771): 16 mm, 5 mm, 1 mm i 1 mm; en 176 (785) les ones són molt caigudes cap a l'esquerra: l'amplada llur és d'11 mm i el gruix del solc d'1 mm; finalment, en 177 (867), trobem una sèrie de línies ondulades fragmentàries i que formen una ziga zaga trencada.

c) Altres tipus de decoracions longitudinals rectilínies. No sempre totes les decoracions longitudinals són incises. Algunes vegades trobem la superfície ondulada —això és especialment així en els colls de les peces amb vores del tipus 3.2.; vegeu, per exemple 56 i 60—. Altres cops, la superfície, vista en secció, forma una línia que recorda el perfil d'una teulada, amb les teules que cavanquen les unes sobre les altres —vegeu vora 90—. La superfície decorada també pot ésser formada per solcs amples situats uns a tocar dels altres —vegeu 61 i 18—. Així mateix, alguna vegada, pot ésser composta de línies lleugerament prominents.

d) Motlures decorades. Algunes peces grosses, especialment les grans gerres o tenalles tenen motlures, amb una amplada d'uns 20 mm. Alguns cops, aquestes motlures no tenen cap tipus de decoració, d'altres vegades sí que en tenen. Vegem-ne quatre casos: en 178 (228) la motllura és solcada per ratlles verticals, transversals, amb uns 3 mm d'ample; en 179 (864) les ratlles són lleugerament esbiaixades i tenen un gruix d'uns 4 mm; en 180 (227) les línies són força esbiaixades en relació amb la motllura i tenen una amplada de 2 mm.; en 181 (229) les incisions, amb un gruix de 3 mm, són molt esbiaixades.

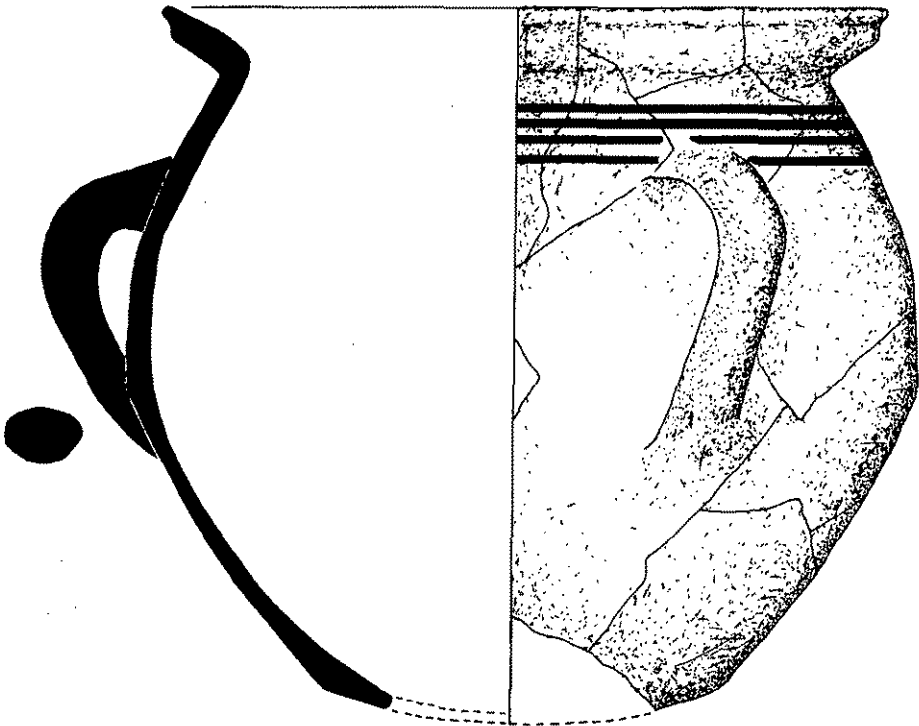
e) Altres motius decoratius. A l'espatlla del fragment 226 —en molt mal estat de conservació; no dibuixat— hi ha una sèrie de línies curtes, paral·leles, però també esbiaixades, com les que acabem de veure suara; tenen una longitud d'uns 17 mm i una amplada d'1 mm.

Hi ha, també, altres motius decoratius més difícils de classificar. Així, per exemple, en el fragment 198 (282), coll d'una gerra, trobem, en un relleix, una sèrie de ditades situades una al costat de l'altra, de tal forma que creen una sèrie d'incisions lentiformes, que recorden les que trobavem en la tapa 151.

Finalment, en relació amb aquest punt, podem esmentar el doble rengle d'incisions arrodonides, separades les unes de les altres uns 6 o 7 mm, que trobem en 182 (235).

f) Les marques de terrisser. Aquest tipus de marques també les trobem en altres atuells de terrissa dels darrers segles medievals, així, per exemple, en les ceràmiques populars trobades a l'església del Carme de Manresa, datables cap al segle XIV. Al Firal de Balaguer sembla que podem establir els tipus següents:

1. Tres punts propers, amb uns 8-9 mm de diàmetre, situats al costat d'un feix de línies —183 (854)—.
 2. Incisió ampla —uns 5 mm— i transversal en relació amb un feix de línies; en 184 (890) de sis línies, en 185 (210) només cinc.
 3. Tres línies incises, d'uns 3 cm de llarg, per damunt d'un feix de ratlles, prop del coll —186—.
 4. Aspa, possiblement —ja que només se'n conserva una part—, amb una longitud d'uns 7 cm —vegeu 187 (117)—.
 5. Aspa de línies gruixudes, amb un punt al mig —188 (231) i probablement també 189 (211)—.
 6. Dues ratlles partides per una tercera incisió longitudinal —190 (715)—.
- I) Pastes.

191

Lám. 10. El Firal de Balaguer. Olla amb tres anses.

Segons l'esquema presentat, l'any 1978, per Manuel Riu,¹² en els darrers segles medievals, hi hagué els següents tipus de pastes: durant els segles XI i XII, pastes de tons grisos bruns, foscos i clars, o del tipus de «bescuit»; en els segles XII i XIII, en canvi, predominen les pastes de color gris plom; finalment, en els segles XIII-XIV, hi havia, sobretot, pastes grises clares, amb o sense engalba negrosa, i amb el desgreixant més o menys triturat.

D'acord amb això i amb altres estudis fets posteriorment, sembla que entre els fragments recollits al Firal predominen, en principi, les pastes de cap a les darreries de l'Edat Mitjana, encara que algunes peces, una petita part, caldria datar-les en el segle XIIè o la primeria del XIIIè. Cal repetir, que a causa de la forma com es van poder salvar els padellassos de terrissa conservats, no és possible d'establir cap tipus de relació entre allò que tenim i una estratigrafia.

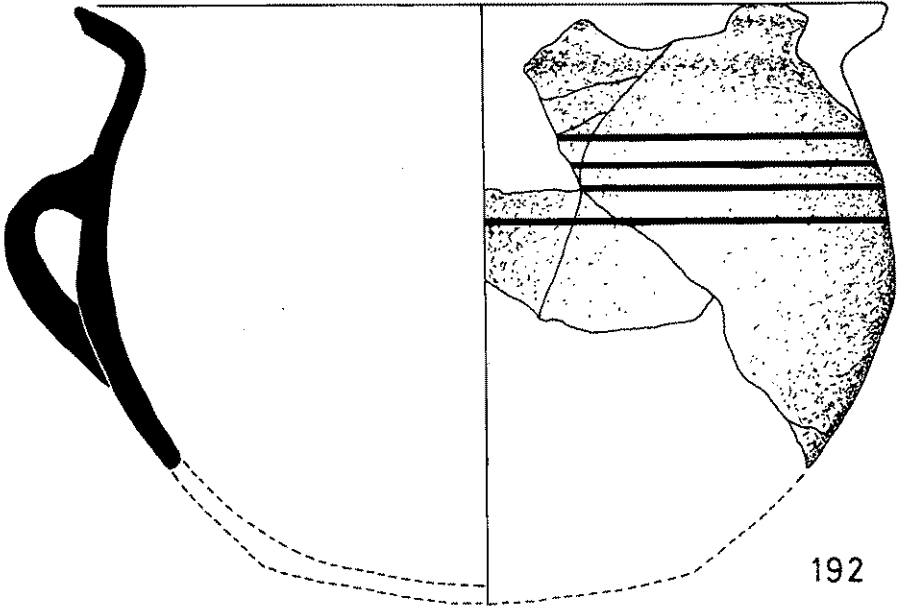
Alguns dels fragments, una minoria dins del conjunt, tenen unes pastes de color lleugerament rogenc; contenen, també, força fragments de quars més o menys triturat. Algunes pastes són més ben moltes, d'altres no ho són tant; també hi ha petites variants de color, el qual pot ésser més o menys fosc. Els fragments que tenen aquest tipus de pastes solen ésser recobertes amb una engalba fosca, d'un color gris brut, lleugerament brunenc; aquesta engalba molt sovint conté fragments de mica. Molt probablement, l'argila que s'utilitzà per a l'engalba devia provenir del llit d'algun riu —el Segre?— que portava aquest material, que veiem amb més dificultat en les pastes. Exemples de pastes amb aquestes característiques poden ésser les dels fragments 846, 724, 74 (amb una engalba molt fosca), etc.

La major part dels fragments restants solen ésser de pastes grisenques, algunes de les quals amb fragments de quars ben visibles. La immensa majoria, però, ja són ben moltes, més o menys compactes i amb el desgreixant ben triturat; molt sovint s'hi veuen bombolles o algunes petites clivelles o esquerdes. Hi ha, però, certament, una varietat tipològica: des de les pastes fosques, més o menys compactes i amb engalba negrosa en una o en totes dues cares (vegeu fragments 143 i 382), fins a les pastes clares, molt compactes, amb una engalba generalment clara o molts cops sense engalba —visible— o amb aquesta només aplicada a la cara exterior (vg.: fragments 197, 89, 636, etc.). Entre les unes i les altres hi ha, potser d'una forma majoritària, les pastes clares amb, però, una engalba fosca, quasi negrosa (vg. fragments 741, 232, 790, 781, etc.).

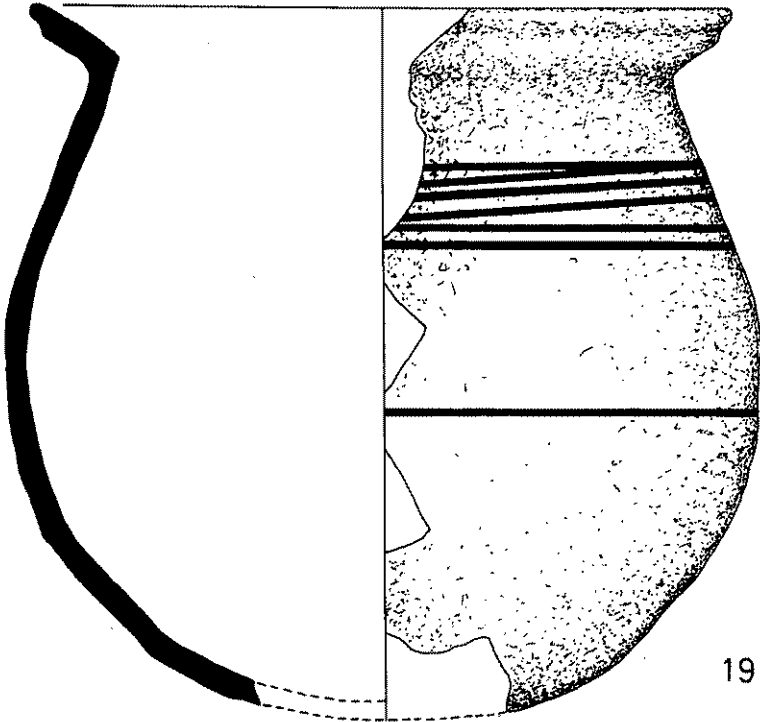
Cal indicar també l'existència de pastes cuites de tal manera que la part central és bruna o rogenca —cuita en una atmosfera oxidant— i les parts exteriors són grisenques; al llur damunt encara hi sol haver una engalba. I, possiblement, algunes pastes d'aquest tipus poden ésser força tardanes. Les pastes

12. MANUEL RIU, *Estado actual de las investigaciones sobre las cerámicas catalanas de los siglos IX al XIV*, a «La céramique médiévale en Méditerranée occidentale. Xe-XVe siècles» (Valbonne 1978), pàgs. 393 i 395.

0 5cm

192

193

Làm. 11. El Firal de Balaguer. Dues olles.

de tons bruns clars —del to de la sorra— les trobem, alguns cops, des del punt de vista tipològic, al costat de pastes grises clares.

Hem de tenir també present, com ja hem dit, que les pastes de les tapes solen ésser més matusseres; encara que calgui relacionar-les amb peces tardanes, a causa d'haver estat fetes molts cops sense torn poden semblar molt més antigues.

Com hem esmentat més amunt, la major part de les pastes no contenen fragments de mica, en canvi, bona part de les engalbes sí que en contenen, especialment les fosques.

Resumint, doncs, creiem que aquests fragments han de correspondre, en principi, a peces dels segles XII-XIII i, sobretot, del segle XIV i a algunes del XV (encara que no podem rebutjar totalment la possibilitat que alguns —molt pocs— pertanyin a atuells d'època musulmana).

Si intentem de relacionar els diferents tipus de pastes i engalbes amb els tipus de peces ens adonem que les peces amb el tipus de vora 1.3 —forma predominant— tenen gairebé sempre una pasta de color gris clar i una engalba exterior de color gris plom. Les peces més grosses (amb vores del tipus 5.2., etc.) moltes vegades també són com aquestes, alguns cops, però, hi manca l'engalba grisa fosca o aquesta només recobreix una de les cares.

Amb tot, a causa de les característiques d'aquest jaciment, tot esperant que s'hi realitzi una veritable excavació, el més prudent és no afirmar res amb seguretat i limitar-nos quasi exclusivament a l'aspecte descriptiu.

Remarquem, per acabar, que en algunes olles hom veu restes de sutge, que sembla demostrar que foren utilitzades (així en els fragments 1038, 243, 723, 269, 230, etc.).

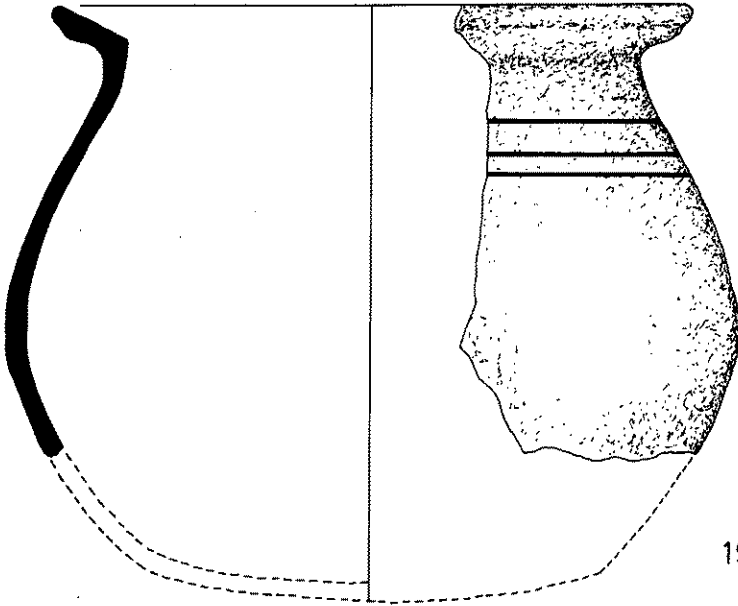
J) Formes senceres o gairebé senceres.

a) Olla globular amb tres anses —191 (Firal 2)—. La seva pasta és de color gris clar i l'engalba és grisa, més fosca. Decoració: sota el coll hi ha quatre línies longitudinals incises, molt suaus. Vora del tipus 1.3. Les inflexions de la panxa i del fons són molt poc marcades. Té unes nanses petites, de secció lleugerament ovalada. Mides: gruix de la pared: 4-6 mm; possible altura: uns 18 mm; diàmetre de la boca: 18 cm; diàmetre de la panxa: 20 cm; diàmetre del fons: 10 cm.

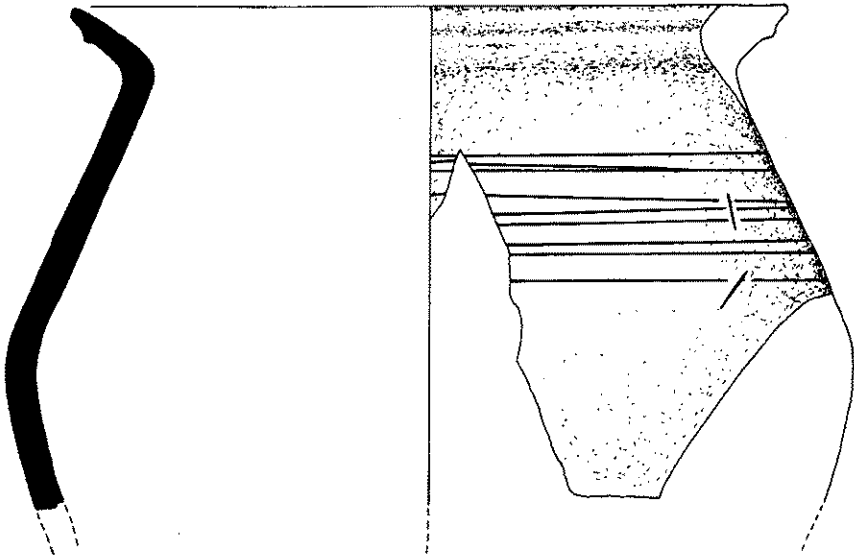
b) Olla globular, segurament amb tres anses, de les quals, però, només se n'ha conservat una —192 (180)—. Pasta de color gris clar amb una engalba de color gris plom a totes dues cares; amb algun fragment de quars. A l'esquena hi ha quatre línies incises longitudinals. Vora del tipus 1.3. i ansa molt semblant a la precedent. Mides: gp: 5-7 mm; a: uns 13 cm; db: 20 cm; dp: 20 cm.

c) Olla globular —193 (1032)—. Pasta de color gris, amb alguns fragments de quars no ben triturats. Restes de sutge a la cara exterior del fons i del cos de la peça. Decoració: sis línies, a l'esquena; algunes no són ben paral·leles. Vora del tipus 1.3. Gairebé sense inflexió marcada a la panxa i al marge del

0 5cm

194

195

Làm. 12. El Firal de Balaguer. Dues olles.

fons. Mides: gp: 5-6 mm; a: uns 17,5 cm; db: 17,5 cm; dp: 19 cm; df: 11 cm.

d) Olla globular —194 (1033)—. Pasta de color gris negrós— potser mig recremada— i gris clar; amb engalba. Decoració: tres línies incises longitudinals i paral·leles. Vora: 1.3., queixal poc marcat. Sense inflexió a la panxa. Mides: gp: 4-5 mm; a: uns 16 cm; db: 17 cm; dp: 20 cm.

e) Olla globular —195 (1030)—. Pasta de color gris clar amb engalba exterior de color gris plom. Decoració: nou línies no ben paral·leles. Vora del tipus 1.3.; en lloc d'un queixal hi ha, però més aviat una carena. Mides: gp: 7-8 mm; a: uns 18 cm; db: 19 cm; dp: 11 cm.

f) Olla globular, segurament amb diverses anses —196—. Pasta de color gris, més aviat clar, amb engalba exterior de color gris plom. Decoració: tres línies sota del coll, molt suaus i força amples. Vora del tipus 1.3., molt inflada i amb l'encaix poc marcat. Panxa arrodonida. Mides: gp: 6-8 mm; a: uns 21 cm; db: 17,5 cm; gp: 13 cm.

g) Gerra amb dues anses —197 (1007)—. Pasta de color gris clar, força compacta; engalba grisa poc fosca, a totes dues cares. Vora del tipus 3.1. L'ansa és adossada a l'espalla i al ventre de la peça. No té cap inflexió a la panxa. El fons, però, és ben pla. Mides: gp: 6-8 mm; a : 34,5 cm; db: 11 cm; dp: 28 cm; df: 16 cm.

h) Coll d'una gerra grossa —198 (282)—. Pasta de color gris clar, compacta i amb algunes fisures, amb una engalba de color gris plom, força fosc. Aquest fragment de gerra és un coll, coronat per una vora del tipus 3.5 i que s'acaba, a la part inferior, amb un petit relleix decorat amb incisions lentiformes. Mides: gp: 15 mm; db: uns 30 cm. S'assemblen molt a aquesta peça els fragments números 282, 283 i 717, que no hem pas dibuixat.

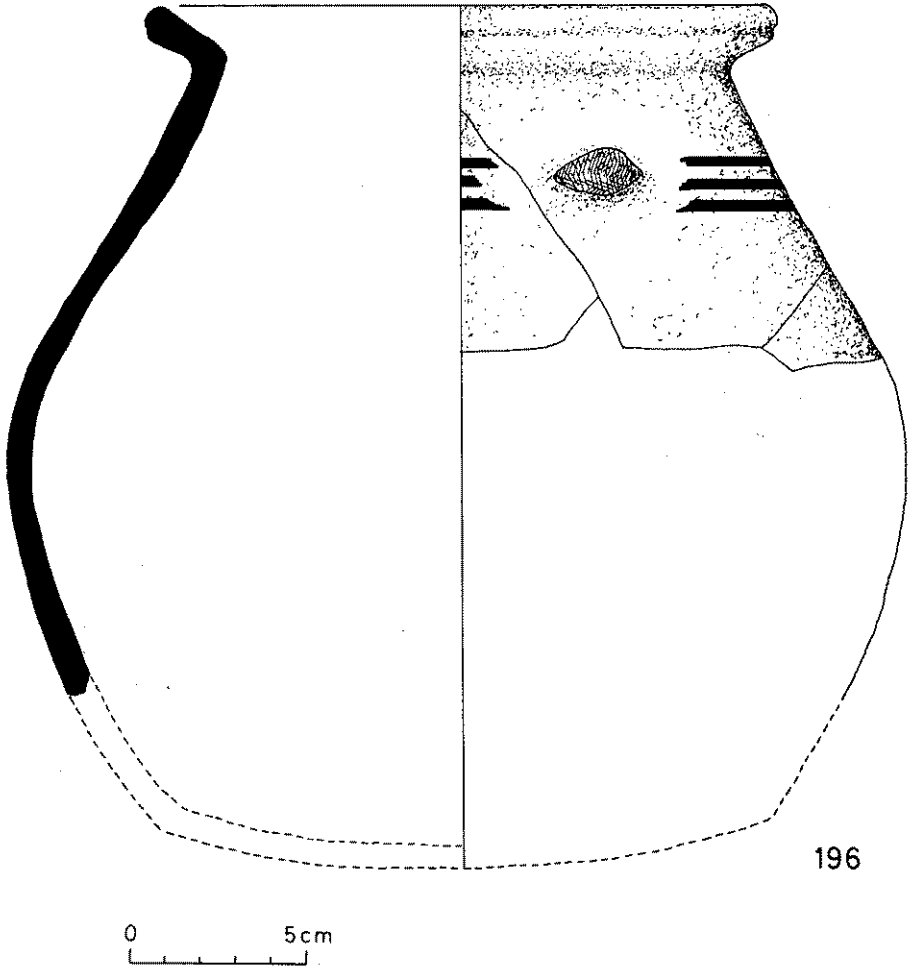
i) Paella —199 (1022)—. Pasta de color gris, amb tons lleugerament groguencs o rojos a la part central; engalba de color gris plom. Vora del tipus 4.1. Té un mànec tubular amb uns 11 cm de longitud i un diàmetre exterior de 3,5 cm. El diàmetre de la boca de la paella era d'uns 30 cm i la seva profunditat d'uns 7 cm. Les parets i el fons tenien un gruix que oscil·lava entre 8 i 9 cm.

K) Conclusions.

Ja hem dit, en parlar de les pastes, que aquestes terrisses procedents del Firal de Balaguer poden ésser datades del segle XIIè fins al segle XVè, amb un clar predomini de les peces de cap al segle XIVè (tot i que no es descarti ben bé que unes quantes puguin ésser més antigues, de l'etapa andalusí).

Així mateix, també, en descriure les peces conservades íntegrament, hem vist que les olles solen tenir una vora del tipus 1.3, que una gerra té una vora 3.1., que les alfàbies tenen vores del tipus anomenat 3.5., etc. Esperem que els estudis que es realitzaran en el futur permetran d'establir noves relacions com aquestes.

Ara, però, ens interessa més aviat d'esmentar les possibles semblances que

Làm. 13. El Firal de Balaguer. Olla.

hi ha entre les peces —especialment les vores— procedents del Firal i les d'altres jaciments.

Certament, la terrissa popular medieval, estudiada fins a l'actualitat, més semblant a la del Firal és la del Pedrís, publicada recentment per Prim Bertran.¹³ En relació amb el primer grup de vores de Sant Pere del Pedrís —d'acord amb el text del treball, segurament el més antic— trobem que la vora 1 recorda molt la vora 66 del Firal, la 2, per exemple, la 41 o la 48, la 5 la 70, la 8 la número 1, etc.; en relació amb altres formes és més difícil d'establir una equivalència immediata. En el segon grup de les vores del Pedrís també veiem moltes formes semblants a les del Firal balaguerí: així, per exemple, entre la 7 del Pedrís i la 27, entre la 3 i la 28; la 19 s'assembla a la nostra 10, la 14 a la 3, la 16 a la 46, la 18 a la 44; així mateix, la típica forma de doble llavi exterior, tan usual al Pedrís, recorda la 64 de Balaguer. Finalment, en relació amb el tercer grup del jaciment estudiat per Prim Bertran, hi ha una certa semblança entre la 6 i la 44 del Firal. Així doncs, veiem que entre les peces d'aquests dos jaciments hi ha moltes semblances però, tanmateix, no hi ha pas una total coincidència, a causa, possiblement, de la gran varietat de formes, de les possibles necessitats diferents, i del fet que poguessin procedir de tallers diversos.

En relació amb les ceràmiques del jaciment de Santa Creu d'Ollers,¹⁴ molt més antic, però també situat dins del bisbat d'Urgell, poden assenyalar algunes coincidències; així, per exemple, entre la vora 49 d'aquest jaciment del Solsonès i la vora 8 del Firal o bé entre la forma aplanada número 51 de Santa Creu d'Ollers i les nostres 42 o 43, etc.

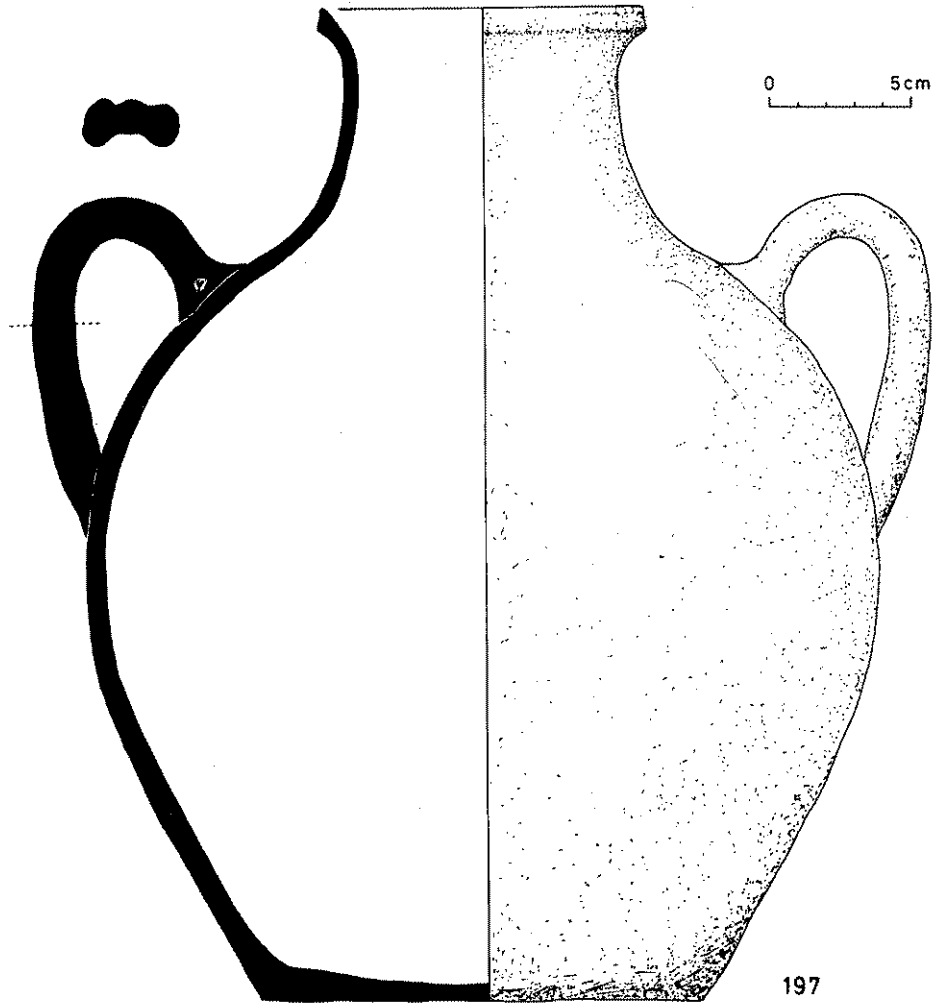
Si ens allunyem de la Catalunya occidental, trobar altres relacions ja és més casual; certament també hi ha, per exemple, paral·lismes formals entre la vora 66 del Firal i una olla de Casa En Ponç o bé entre la vora 55 i una peça de Cabrera d'Anoia.¹⁵ I, en aquest mateix sentit, en relació amb les ceràmiques trobades a la granja cistercenca d'Ancosa,¹⁶ també podem esmentar algunes semblances: per exemple, entre la vora 35 d'Ancosa i la 70 del Firal o bé entre la 43 i la 91, entre la 14 i la 2, entre la 15 i la 27, fins i tot, entre la 28 i la 57 o la 31 i la 44. De fet, però, mentre, especialment en relació amb la terrissa del Pedrís, podíem parlar de formes de vores quasi idèntiques, ara, en relació amb, per exemple, el jaciment d'Ancosa, més aviat cal parlar d'una coincidència

13. PRIM BERTRAN I ROIGÉ, *Les ceràmiques grises de Sant Pere del Pedrís*, a «Ceràmica grisa i terrissa popular de la Catalunya medieval» (Barcelona 1984), pàgs. 49-62.

14. MANUEL RIU, *El taller de ceràmica medieval de Santa Creu d'Ollers*, «Boletín Arqueológico», 113-120 (Tarragona 1971-1972), pàgs. 253-268.

15. MANUEL RIU, *Algunas formas completas de la ceràmica gris catalana (siglos XII-XIII)*, a «Atti del Colloquio Internazionale di Archeologia Medievale» (Palerm 1976), figures 2 i 4.

16. JORDI BOLÒS/LURDES MALLART, *La ceràmica grisa de la granja cistercenca d'Ancosa*, a «Ceràmica grisa i terrissa popular de la Catalunya medieval», pàgs. 63-80.

Làmp. 14. El Firal de Balaguer. Gerra amb dues anses.

de formes de recipients —de la gerra, del bací, de la cassola, etc.—, que sol comportar una coincidència de les vores.

Igualment, podem intentar d'establir relacions entre aquestes ceràmiques balaguerines i les d'altres jaciments de fora del nostre país. Cal assenyalar —només però com a exemples— la forta semblança que hi ha entre la vora 12 (fig. 12) trobada al jaciment de Sant Maur (al departament occità de Gers),¹⁷ amb un llavi triangular, i la vora 82 del Firal; o bé, entre la vora B2 (fig. 83) del vilatge de Dracy (Borgonya)¹⁸ i la nostra vora 89.

També, si consultem l'important estudi de G. Démians D'Archimbaud sobre el jaciment provençal de Rogiers, podem veure algunes semblances entre les vores de les peces de terrissa grisa que han aparegut en aquest poble i, per exemple, les vores 66, 67 i 68 del Firal de Balaguer, que no hem sabut pas classificar ben bé.¹⁹ Així, trobem que la vora 67 de Balaguer s'assembla força a alguns dels llavis de les olles grosses representats a la làmina 283 (pàg. 325), per exemple als de les figures 5, 6, 7, 10, 15, etc. Els colls alts de les peces d'aquestes làmines (núms. 283, 284, 288, etc.), són bastant semblants al de la vora 66 de Balaguer, la qual és gairebé igual a la vora que trobem en aquesta darrera làmina 288 (fig. núm. 12) de l'estudi de Rogiers. D'altra banda, la vora 68 del Firal balaguerí recorda més aviat les d'alguns gerros globulars (*pégaus*) de la làmina 239 (fig. 1). Així mateix, veiem una certa relació entre la vora d'olla del Firal núm. 44 i la vora de la làmina 284 (núm. 3), del vilatge provençal, tot i que, en aquest darrer jaciment, les vores amb llavis sortints sembla que no varen evolucionar gaire (vegeu també lám. 301).

I, per acabar, encara que sigui en un pla una mica hipotètic, ens agradaria de relacionar aquest material amb les característiques del jaciment.

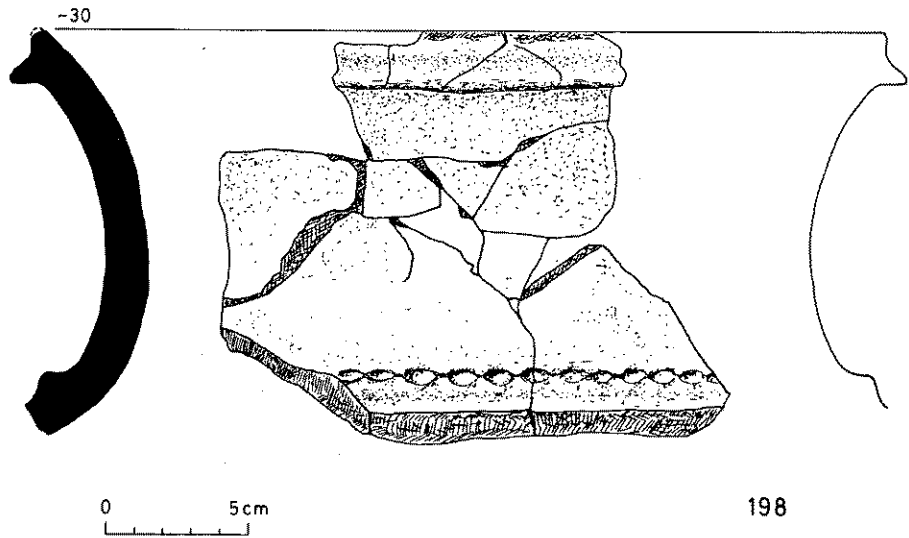
En primer lloc, sembla que en l'indret on es recolliren aquestes ceràmiques, cap al segle XIII o XIIIe hi devia haver alguna construcció; encara que cal pensar que aquesta zona es va habitar sobretot cap al segle XIVe, tal com sembla que confirmen les fonts escrites. En relació amb aquest aspecte també seria interessant de conèixer quan de temps podia utilitzar-se un atuell ceràmic; és possible que la gent del segle XIV encara fes servir objectes del segle precedent.

En relació amb el tipus de ceràmica recollida cal dir, d'una forma especial, que el predomini de la terrissa popular no decorada —les peces decorades o, fins i tot, les vidriades hi eren quasi inexistents—, en aquesta època de la baixa Edat Mitjana, demostra que es tracta d'un lloc on vivien famílies poc riques.

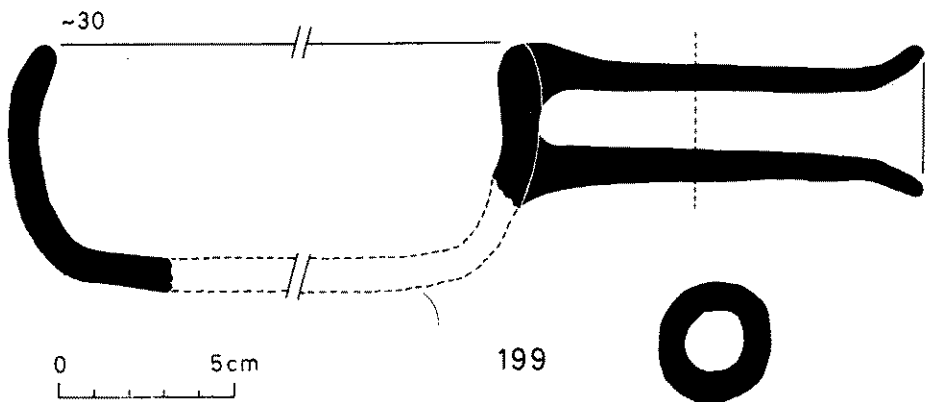
17. JEAN-MICHEL LASSURE, *Les fouilles de sauvetage de Saint-Maur (Gers)*, «Archéologie du Midi médiéval», I (Carcassona 1983), pàg. 17.

18. A. ABRAMOWICZ I COL.LABORADORS, *Le village bourguignon de Dracy*, a «Archéologie du village déserté» (París 1970), pàg. 130.

19. GABRIELLE DÉMIANS D'ARCHIMBAUD, *Les fouilles de Rogiers (Var). Contribution a l'Archéologie de l'habitat rural médiéval en pays méditerranéen* (París 1980), especialment pàgs. 280-350.

Làm. 15. El Firal de Balaguer. Coll d'una gerra gran.

Làm. 16. El Firal de Balaguer. Paella.

A Barcelona, a la mateixa època, les cases dels mercaders, tenien sovint ceràmica decorada valenciana de força qualitat.²⁰

En aquest mateix sentit, per exemple, la quasi no existència de plats —ni de terrissa grisa ni decorats— fa pensar que encara, en llur major part, devien ésser de fusta.

També cal assenyalar dues coses: en primer lloc, el predomini de les olles (aproximadament un 70 % de les vores son d'olles); en segon lloc, l'existència d'algunes gerres o alfàbies (aproximadament un 10 %), d'alguns bols (més d'un 10 %), de bacins i gibrells (un 10 % més), etc. Aquestes olles que, a causa de les restes de sutge incrustat en algunes d'elles, sabem que foren utilitzades, cal relacionar-les amb llocs d'habitació; les gerres les podem relacionar, en canvi, més aviat amb els magatzems o rebosts de les cases, on es devia guardar l'oli o altres productes.

20. EQUIP BRODA, *Els atuells de terrissa a les llars barcelonines vers l'any 1400*, a «Ceràmica grisa i terrissa popular de la Catalunya medieval», pàgs. 199-239.